

Civilizational Systems Theory and the Discourses of Iran, China, and RomeShahin Pahnadayan^{1*} , Aryobarzan Pahnadayan²

1. Department of History, Ka. C., Islamic Azad University, Karaj, Iran. (Corresponding Author), Email: pahnadayan@kiaui.ac.ir

2. Department of History, CT. C., Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: aryobarzan.pahnadayan@iaui.ac.ir

Article Info**Abstract****Article type:**

Research Article

Article history:

Received:

2026-04-14

Accepted:

2026-05-10

Keywords:State–Country,
Civilizational State,
Nation-State,
Iranshahr,
China,
Rome

This article develops a comparative framework for analyzing long-term political continuity through the theory of civilizational systems, focusing on the Iranian, Chinese, and Roman historical traditions. It argues that enduring political orders cannot be adequately explained through institutional or state-centered approaches alone, but must be understood within deeper civilizational logics that generate legitimacy, authority, and continuity across historical ruptures.

The study demonstrates how three distinct civilizational systems produced different models of statehood. The Iranian Shahanshahi system gave rise to the state–country (Iranshahr), grounded in Khosrowani Wisdom and a God–human relational worldview that emphasized justice, dialogue, and administrative continuity. The Chinese Huangdi system generated the model of the civilizational state, rooted in a human-centered cosmology, Sinocentric order, and meritocratic bureaucratic institutions shaped by Chinese philosophical traditions. The Roman system, based on Roman law and Greek philosophical rationality, produced the nation-state model, reflecting a human-divinized conception of political authority.

The article analyzes how each system sustained durability through the alignment of legitimacy discourses with institutions of power reproduction. By highlighting the dynamic relationship between civilization, political discourse, and governing structures, the study shows that the persistence of civilizational wisdom traditions—rather than institutional stability alone has been decisive in shaping long-term political continuity, reconstruction, or transformation.

Cite this article: Pahnadayan, Shahin; Pahnadayan, Aryobarzan (2026). Civilizational Systems Theory and the Discourses of Iran, China, and Rome. *he Journal of Research on the History of Iran in the Islamic Period*, 3(8), 251-272.

© The Author(s).

Publisher: Islamic Azad University
Science and Research Branch

Introduction

The article previously developed under the title “SystemsoTheory and the Civilizational Discourses of Iran, China, and Rome” examines three civilizational systems:

- 1-the Iranian Shahanshahi system, whose outcome is the country-state known as the Iranshahr model;
- 2- the Chinese Huangdi system, which resulted in a civilizational state (based on Zhang Weiwei’s theory);
- 3- the Roman imperial system, whose outcome is the nation-state.

That article presented extensive discussions on the political, philosophical, and civilizational logics of these three systems. However, in the author’s view, the most fundamental dimension of human life that remained insufficiently addressed is the economy.

In the current context, where Iran is facing a severe economic crisis, and in Dey 1404 (January 2026) groups of merchants and shopkeepers in Tehran and other cities have protested against the existing economic conditions, this issue has once again come to the fore. The governing authorities have acknowledged these protests in official programs and news outlets, and the government has expressed willingness to engage in dialogue with the protesters. Yet the fundamental question remains:

How is the economy defined within a civilizational system, and what is its relationship to the logic of continuity or crisis within that system?

From this perspective, another critical question arises:

Is the present crisis merely a livelihood and managerial problem, or does it indicate a deeper disruption in the economic logic of the Iranian civilizational system?

In this context, the note by the respected scholar Dr. Fazel Birjandi on “What Remains Unsaid about the Uprising of Kaveh the Blacksmith” is highly instructive. He writes that Kaveh’s uprising begins in the marketplace; merchants gather around him and urge him to assume kingship. Kaveh refuses, and according to Bal’ami’s account, he says:

“I am not fit for this task, for I am not of royal lineage, and kingship belongs to one of royal descent; without a king, the world would fall into ruin”.

This mythological narrative leads us to a foundational question:

How should the market and the economy be understood within the Iranian imperial system, and what role did they play in the reproduction of order and power?

And further

How does this role differ from the position of the economy in the Chinese Huangdi system and the Roman imperial system?

Years ago, when the author was teaching at the Faculty of Literature of the Islamic Azad University, Karaj Branch, the then head of the faculty, the distinguished scholar Dr. Ataollah Koupal, proposed that serious work be undertaken on Iran’s economic history. The author welcomed this proposal, but when it was raised with a group of faculty members, it encountered strong resistance—so much so that some denied the very existence of an economic history in Iran. The project was subsequently abandoned.

Years later, in recent discussions with Professor Jamshid Kianfar, he emphasized that the formulation of the problem had been correct from the outset, noting that if one examines Iran’s economic history, sources ranging from Tarikh-e Tabari to Rawzat al-Safa are replete with economic material. This observation raises another crucial question:

Why has Iran's economic history, despite the abundance of historical data, been marginalized, and what distortion has this caused in our understanding of the Iranian civilizational system?

In modern Iranian history, the economy has often surfaced at critical political junctures:
the merchants' opposition to the Tobacco Concession;
the role of the bazaar in the Constitutional Movement;
the position of the market during the two Pahlavi reigns and the patterns of conflict and accommodation therein;
and finally, the role of the bazaar and the economy during the 1979 Islamic Revolution.

This leads to a series of interrelated questions:

How has the precise relationship between the bazaar and the clergy been structured?

How has the relationship between the economic institution and the institutions of religion and politics been configured in Iranian history, and why does this relationship become activated at political turning points?

And further

Why has this third pillar consistently remained in the shadow of the other two in contemporary analyses?

If, following Ferdowsi, we say:

“Know that kingship and prophethood
Are two jewels set in a single ring”,

we are effectively analyzing the linkage between kingship (politics) and religion. But the fundamental question remains:

Should we not also examine, with equal rigor, the relationship between the economic institution and the religious and political institutions?

A glance at Naqsh-e Jahan Square in Isfahan offers a concrete illustration of this configuration:
the Ali Qapu Palace as the symbol of government,
the Shah and Sheikh Lutfollah Mosques as symbols of religion,
and the bazaar as the third pillar.

This triangle—political, religious, and economic—has rarely been analyzed as an integrated whole in Iranian history.

Instead, in the modern period, attention has largely been directed toward imported dichotomies:
communist and socialist economies versus liberal and capitalist economies;

two rival paradigms whose intellectual shadows have weighed heavily on Iran's market and economy. This raises the pivotal question:

Has the time not come for the Iranian system—just as it has redefined itself in the realms of politics and culture—to achieve systemic self-awareness in the domain of the economy as well?

To probe this issue more deeply, one can return to the religious and intellectual layers of Iranian history.

In the Sasanian period, we encounter the triad of Zoroastrianism, Mithra, and Anahita;

within Zoroastrianism itself, monotheistic Zoroastrian belief exists alongside dualistic conceptions of good and evil and the Zurvanite trinity (see R. C. Zaehner, *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*).

Furthermore, Zoroastrianism, Manichaeism, and Mazdakism each contain profound economic and social dimensions.

In the Islamic era, the intellectual triangle of Shi'ism, Sunnism, and Sufism ultimately led to the formation of Safavid Iran. Likewise, the political triangle formulated by Khwaja Nizam al-Mulk and Imam Muhammad al-Ghazali within the imperial system—where financial instruments such as bills issued in Antioch (in present-day Syria) were negotiated in Central Asia—demonstrates the circulation of economic mechanisms within a systemic order. Yet even here, the economy remains a shadowed element.

For this reason, the author proposes the Sasanian period as a starting point for serious re-examination. During this era, the Iranian imperial system succeeded in embedding the political concept of the country-state within the intellectual foundations of Iranshahr. Works such as *The Decline and Fall of the Sasanian Empire* by Dr. Parvaneh Pourshariati and the writings of Dr. Touraj Daryaee—including *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire* and the edited volume *Society and Economy in the Sasanian Period*—offer valuable entry points for such an inquiry.

Once this historical reconstruction is undertaken, further questions emerge:

How did the economy within the Iranian imperial system contribute to the reproduction of power and order?

And can one arrive at a full understanding of the logic of continuity or crisis in the Iranian system without re-examining its economic foundations?

Finally, comparison with other experiences becomes unavoidable:

China and its subordination of ideology to economic primacy;

the Soviet Union, which pursued economic reforms before political ones and collapsed, yet gave rise to a reconfigured Russia;

the West as the heir to the Roman imperial system;

and the United States, with its enormous debt and the question of the sustainability of its economic model.

Within this framework, further questions must be posed:

Where do the antagonistic triads of England, Japan, and South Korea stand within the global economic order?

And what paths of continuity are available to the two civilizational neutrals, India and Egypt?

This note does not claim to provide definitive answers. Rather, it argues that only through systemic awareness can one begin to think about economic transformation—a transformation that will remain unattainable without addressing these questions.

نظریه سیستم‌ها و گفتمان‌های تمدنی ایران، چین و روم

شاهین پهنادایان^{۱*} ID، آریوبرزن پهنادایان^۲ ID

۱. استادیار مدعو دانشگاه فرهنگیان، امیرکبیر، کرج، ایران. (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: pahnadayan@kiauo.ac.ir

۲. گروه تاریخ، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. پست الکترونیک: aryobarzan.pahnadayan@iauo.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۵	این مقاله به بررسی نظریه سیستم‌ها و گفتمان‌های تمدنی ایرانی، چینی و رومی می‌پردازد و نقش فرهنگ و تمدن را در شکل‌گیری، استمرار و مشروعیت سیاست‌های کلان تحلیل می‌کند. این سیاست‌ها منجر به پیدایش نظریه‌های دولت کشوری ایران‌شهر (با محوریت حکمت خسروانی)، دولت تمدنی چین (با محوریت هوانگ دی و حکمت چینی) و نظریه دولت ملتی (با محوریت قانون رومی و فلسفه یونانی) می‌شوند. تمرکز اصلی مقاله بر این است که هر سیستم چگونه از طریق گفتمان‌های خاص خود و نهادهای حکومتی و دیوانسالاری، پایداری و مشروعیت پیدا می‌کند. مقاله شامل بخش‌های زیر است:
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰	۱- سیستم شاهنشاهی ایران (خدا- انسانی): تحلیل گفتمان مبتنی بر خرد ایرانی «حکمت خسروانی» و گفت‌وگوی «ما و شما»، و نقش نهادهای حاکمیت و دولت در شکل‌گیری ایران‌شهر.
	۲- سیستم چین هوانگ دی (انسان‌محوری): بررسی گفتمان چین‌محور و تأثیر حکمت چینی بر شکل‌گیری نظریه دولت تمدنی.
	۳- سیستم امپراتوری روم (انسان- خدایی): تحلیل گفتمان‌ها و اصول حاکم بر اساس قانون رومی و فلسفه یونانی، و ارائه نظریه دولت ملتی.
کلید واژه‌ها:	این مقاله با تمرکز بر رابطه میان فرهنگ‌ها و تمدن‌ها، گفتمان و نظام‌های سیاسی نشان می‌دهد که چگونه تمدن‌ها از طریق گفتمان و نهادهای استمرار و مشروعیت دست می‌یابند و اهمیت تداوم حکمت و تمدن در پایداری سیستم‌ها را برجسته می‌کند.
دولت کشوری، دولت تمدنی، دولت ملت، ایران‌شهری، چینی، رومی	

استناد: پهنادایان، شاهین؛ پهنادایان، آریوبرزن (۱۴۰۵). نظریه سیستم‌ها و گفتمان‌های تمدنی ایران، چین و روم. تحقیقات تاریخ ایران دوره اسلامی، ۳(۸)، ۲۵۱-۲۷۲.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

مقدمه

آرنولد توینی در اثر کلاسیک خود، «تمدن در بوته آزمایش»، استدلال می‌کند که از میان ده‌ها تمدن در تاریخ بشر، تنها معدودی توانسته‌اند به پایداری برسند. در میان این بازماندگان، تنها سه تمدن موفق به خلق یک «سیستم» یک چهارچوب خودسازمان‌ده و تمدن برای تضمین بقا و تداوم خود شده‌اند: ایرانیان با سیستم شاهنشاهی، رومیان با سیستم امپراتوری، و چینیان با سیستم هوانگ‌دی. این سیستم‌ها صرفاً اشکال حکومتی نبوده، بلکه تجسم جهان‌بینی‌ها و دستگاه‌های فکری متمایزی هستند که درک از نظم، مشروعیت و قدرت را شکل داده‌اند.

این سه سیستم به عنوان سازه‌های تمدنی - گفتمانی کلان عمل می‌کنند که نهادها و حکمرانی در درون آنها معنا می‌یابند. با این حال، نقش محوری آنها در تاریخ جهانی نه در همزیستی مسالمت‌آمیز، که در تعارض ذاتی ریشه دارد: تفاوت در مبانی فلسفی، عقلانی و الهیاتی، به تضادهای بنیادین در تعریف مشروعیت، ساختار قدرت و معیارهای نظم سیاسی انجامیده است. این تقابل، در عرصه گفتمان‌ها، معیارهای مشروعیت‌بخشی و مکانیزم‌های بازتولید قدرت عینیت یافته است. بنابراین، پرسش اصلی این مقاله نه «حکومت‌ها»، که «سیستم‌های تمدنی» است که این حکومت‌ها را امکان‌پذیر ساخته‌اند.

پرسش‌های پژوهش

- ۱- مؤلفه‌های بنیادین فکری و فلسفی که موجب پایداری و تداوم سیستم‌های ایرانی، چینی و رومی شده، کدام‌اند؟
- ۲- تفاوت‌های فلسفی و عقلانی این سه سیستم چگونه بر ساختار قدرت و معیارهای مشروعیت در هر یک تأثیر گذاشته است؟
- ۳- تجلی عینی تعارض ذاتی میان این سیستم‌ها در رقابت‌های گفتمانی و سیاسی چگونه بوده است؟
- ۴- هر سیستم از چه سازوکارهای نهادی و گفتمانی برای بازتولید قدرت و تضمین تداوم خود بهره برده است؟
- ۵- نظریه سیستم‌های تمدنی چه کمکی به درک تفاوت‌های این سه الگوی حکمرانی در تاریخ جهانی می‌کند؟

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- سیستم ایرانی با تکیه بر خدا- انسانی، حکمت خسروانی و مفهوم «دولت کشوری»، مشروعیت را از مسیر عدالت و خرد جمعی تعریف کرده که کلید پایداری آن بوده است.
- ۲- سیستم رومی با محوریت انسان- خدایی، قانون و فلسفه یونانی، مشروعیت را در قالب سلطه‌ی مادی و نهادینه بازتعریف کرد.
- ۳- سیستم چینی با تمرکز بر انسان‌محوری، هوانگ‌دی و نظم آیینی - بروکراتیک، تداوم خود را از طریق سازوکارهای سلسله‌مراتبی و هارمونی کیهانی تضمین نموده است.
- ۴- تعارض این سیستم‌ها نه تصادفی، بلکه برآمده از تضاد جهان‌بینی‌های آنهاست که در رقابت برای دامن‌زدن به گفتمان خود و تعریف نظم جهانی تجلی یافته است.

۵- چارچوب «نظریه سیستم‌های تمدنی» ابزاری تحلیلی برای عبور از توصیف صرف و ارائه تبیینی ساختاری از پویایی تاریخ سیاسی جهان فراهم می‌آورد.

این مقاله در چارچوب رویکرد «تاریخ جهانی»^۱ و با تمرکز بر تحلیل تمدنی-سیستمی نوشته شده است. هدف آن نه بررسی تاریخ سیاسی یک کشور یا منطقه خاص، بلکه واکاوی منطق‌های تمدنی کلانی است که در مقیاس جهانی عمل کرده و توانسته‌اند در طول تاریخ، قدرت، مشروعیت و نظم سیاسی را بازتولید کنند. از این منظر، تمدن‌های ایرانی، چینی و رومی به‌عنوان سه سیستم تمدنی متمایز بررسی می‌شوند که هر یک الگوی خاصی از دولت‌سازی و تداوم تاریخی را در تاریخ جهان پدید آورده‌اند. در ادامه این چارچوب نظری، پژوهش‌های تکمیلی به بررسی صورت‌بندی‌های تمدنی فاقد منطق سیستمی مستقل یا دارای نسبت تعارض‌آمیز با سیستم‌های مسلط خواهد پرداخت؛ از جمله الگوهای تمدنی متضاد همچون انگلستان، ژاپن و کره، و نمونه‌های تمدنی خنثی مانند هند و مصر. همچنین، تحلیل وضعیت یهودیت و اسرائیل به‌عنوان مسئله‌ای مستقل و پیچیده در قالب پژوهشی جداگانه دنبال خواهد شد.

روش تحقیق

این مقاله از نگاه علوم انسانی بر اساس روش تحقیق کیفی و مطالعات موردی تاریخی، فرهنگی و تمدنی بهره می‌برد و بر تحلیل منابع استوار است. در این روش، داده‌های تاریخی از طریق تحلیل منابع معتبر مانند کتب و مقالات بررسی می‌شوند تا پاسخ به مسئله اصلی و سئوالات بیان‌شده در زمینه نظریه مطرح و فراهم گردد. هدف از این تحقیق، تحلیل بافتار اساسی رویداد و بررسی تأثیرات آن بر تاریخ سیاسی ایران، چین و روم است، و همچنین اثرات آن در دوران‌های بعد از آن می‌باشد. هدف نهایی تحقیق تاریخی، بازسازی گذشته است، به‌ویژه از منظر فرضیاتی که در زمان حال تدوین می‌شوند. دستیابی به این هدف نیازمند جمع‌آوری منظم و عینی اطلاعات، ارزیابی اندیشه‌ها، اسناد و مدارک معتبر و نهایتاً رسیدن به نتایج قابل دفاع از فرضیات تحقیق است.

چارچوب نظری و مفهومی مقاله

چارچوب نظری این پژوهش بر مبنای «نظریه سیستم‌های تمدنی» استوار است. مطابق این نظریه، تمدن‌ها در طول تاریخ تنها زمانی به‌عنوان سیستم‌های پایدار و ماندگار شناخته می‌شوند که قادر به تولید و بازتولید مشروعیت، قدرت و نظم سیاسی باشند. این سیستم‌ها نه تنها توانسته‌اند بر جوامع خود تأثیرگذار باشند، بلکه از قابلیت ادغام دیگر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها در درون خود نیز برخوردار بوده‌اند. در تاریخ جهان، سه تمدن بزرگ و اثرگذار در این زمینه قابل شناسایی‌اند:

تمدن ایرانی (شاهنشاهی ایران - خدا - انسانی)

سیستمی حکومتی مبتنی بر حکمت خسروانی و گفتمان «ما و شما» که مشروعیت سیاسی را از مسیر عدالت، خرد جمعی و نهادهای وزارت و دیوانسالاری تعریف می‌کند. برآیند نهادی این سیستم، شکل‌گیری ساختار دولت-کشور در قالب ایران‌شهری است؛ ساختاری

^۱ World History

که ریشه‌های آن را می‌توان در تحول تاریخی سامانه‌های دولت- شهری، و فرازوی از آن‌ها به سوی یک نظم سرزمینی- تمدنی گسترده‌تر مشاهده کرد.

تمدن چینی (سیستم هوانگ دی- انسان محوری)

سیستمی متکی بر نظم آیینی، سلسله‌مراتب دیوانی و سنت فلسفی کنفوسیوسی- تائویی که مشروعیت را در هارمونی، تعادل اجتماعی و کارآمدی نظم سیاسی می‌بیند. این سیستم به شکل‌گیری ساختار دولت تمدنی انجامیده است؛ دولتی که ریشه در تجربه تاریخی دولت- شهرهای اولیه دارد، اما با عبور از آن‌ها، به تجسد نهادی یک تمدن تاریخی بدل شده است.

تمدن رومی (امپراتوری روم- انسان- خدایی)

ساختاری مبتنی بر قانون رومی، عقلانیت یونانی و نهادسازی سیاسی که مشروعیت را از طریق نظم حقوقی، قانون‌گرایی و سلطه مادی تعریف می‌کند. برآیند این سیستم، شکل‌گیری دولت- ملت است؛ الگویی که به‌طور مستقیم بر پایه سنت دولت- شهر رومی بنا شده و در دوران مدرن به قالب مسلط دولت‌سازی در جهان غرب تبدیل گردیده است.

تمدن‌هایی که نتوانسته‌اند به‌طور سیستماتیک قدرت، مشروعیت و نظم سیاسی را بازتولید کنند، در برابر این سیستم‌های تمدنی بزرگ‌تر تضعیف شده و در نهایت در آن‌ها ادغام گردیده‌اند. تمدن‌های آمریکای جنوبی، حوزه تمدن آند از جمله، اولمک‌ها، اینکاها، آزتک‌ها و مایاها و چندین تمدن دیگر در مواجهه با سیستم تمدنی رومی- اروپایی مضمحل و جذب شدند. همچنین فرهنگ‌ها و تمدن‌های میان‌رودانی، مانند بابلی، اکدی، آشوری، فنیقی و سومری، در فرآیند گسترش سیستم شاهنشاهی هخامنشی ادغام شدند و در نهایت، در شکل‌گیری فرهنگ و تمدن ایرانی نقش ایفا کردند.

این تمدن‌ها، هرچند از حیث فرهنگی و اجتماعی پیشرفته بودند، اما به‌دلیل ناتوانی در ایجاد سیستم‌های پایدار حکومتی و تمدنی، امکان رقابت با تمدن‌های سیستمی را نیافتند و در نهایت در درون آن‌ها جذب و بازتعریف شدند.

ادبیات تحقیق

مفهوم «سیستم» در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل سابقه‌ای شناخته‌شده دارد، اما کاربرد آن غالباً به سطح تحلیل «نظام بین‌الملل» محدود شده است. در این رویکرد، سیستم عمدتاً به‌مثابه چارچوبی برای توضیح الگوهای تعامل میان دولت‌ها و ساختار توزیع قدرت در سطح جهانی به‌کار می‌رود.

در این چارچوب، علی‌محمد ابوالحسنی در مقاله «نظریه سیستم‌ها»^۱ با تکیه بر نظریه عمومی سیستم‌ها از لودویگ فون برتالنفی، سیستم را مجموعه‌ای از عناصر مرتبط تعریف می‌کند که در روابط بین‌الملل به «نظام بین‌المللی متشکل از دولت‌های مستقل در حال تعامل» فروکاسته می‌شود. در این تلقی، سیستم اساساً معادل نظام بین‌الملل و ابزار تحلیل روابط میان واحدهای سیاسی تلقی می‌گردد.

^۱ Systems Theory

همچنین جوزف فرانکل (۱۳۶۲) در نوشتار «تحلیل سیستم‌ها در روابط بین‌الملل» سیستم را نه به‌عنوان یک واقعیت تاریخی - مدنی، بلکه به‌مثابه یک چارچوب روش‌شناختی برای مطالعه رفتار و کنش متقابل دولت‌ها تعریف می‌کند. در این رویکرد، تحلیل سیستمی ابزاری برای نظم‌بخشی به داده‌های روابط بین‌الملل است و تمرکز آن بر ساختار، کارکرد و پویای نظام بین‌المللی باقی می‌ماند. با وجود اهمیت این آثار در تبیین روابط میان دولت‌ها، وجه مشترک آن‌ها تقلیل مفهوم «سیستم» به سطح نهادی و بین‌الدولی است. در این ادبیات، تمایز روشنی میان «سیستم» به‌عنوان یک منطق تمدنی پایدار و «نظام» به‌عنوان شکل تاریخی و متغیر حکمرانی برقرار نمی‌شود.

مقاله حاضر با آگاهی از این ادبیات، مسیر متفاوتی را دنبال می‌کند و «سیستم» را در سطحی تمدنی و تاریخی بازتعریف می‌نماید. در این رویکرد، سیستم نه صرفاً چارچوب تحلیل روابط خارجی، بلکه منطق عمیق تمدنی‌ای است که توانایی تولید، بازتولید و تداوم مشروعیت و نظم سیاسی را در طول تاریخ داراست. بر این اساس، نظام‌ها و اشکال حکمرانی درون سیستم‌ها شکل می‌گیرند و مشروعیت می‌یابند، نه بالعکس.

هرچند تمرکز این آثار بر تبیین نظری و جامعه‌شناختی است، مفاهیمی چون پویایی سیستم، خودزاینده‌گی و تکامل، برای صورت‌بندی سیستم تمدنی ایرانی قابل استفاده‌اند.

در حوزه چین، کتاب «موج چین: خیزش یک دولت تمدنی» اثر ژانگ وی‌وی، چارچوب نظری مهمی برای فهم سیستم هوانگ‌دی و مفهوم «دولت تمدنی» ارائه می‌دهد. این رویکرد نشان می‌دهد که چین معاصر نه صرفاً یک دولت - ملت مدرن، بلکه بازتولید یک سیستم تمدنی تاریخی است. آثار تکمیلی همچون کتاب «چین» از هنری کیسینجر و «تاریخ تفکر سیاسی چین» اثر یونگ‌مین کیم نیز برای شناخت بستر تاریخی و فکری این سیستم مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

بر این اساس، مقاله حاضر با اتکا به نقد ادبیات موجود و بازتعریف مفهومی «سیستم»، می‌کوشد سه سیستم تمدنی ایرانی، چینی و رومی را نه به‌عنوان نظام‌های سیاسی هم‌عرض، بلکه به‌مثابه منطق‌های تمدنی متمایز بررسی کند و جایگاه مفهوم ایران‌شهر را در این چارچوب روشن سازد.

تحقیق و تحلیل موضوعی

بنا به گفته‌های آرنولد توین‌بی در کتاب تاریخ تمدن (توین‌بی، ۱۳۶۲: ۱۴)، از میان ۲۶ تمدن شکل گرفته، ۲۱ تمدن نابود شده‌اند. از میان تمدن‌هایی که انسان‌ها ساخته‌اند، تنها سه تمدن توانسته‌اند سیستمی برای بقای خود ارائه دهند: ایرانیان با سیستم شاهنشاهی، رومیان با امپراتوری روم، و چینیان با سیستم هوانگ‌دی.

پشت هر یک از این سیستم‌ها، تفکر و جهان‌بینی ویژه‌ای نهفته است؛ تفکری که ماهیت آن، درک انسان از جهان و نظم درونی او را تعیین می‌کند. این سه «سیستم» به‌عنوان ساختارهای فراگیر فکری و تمدنی تعریف می‌شوند که در آن‌ها «نظام‌ها» و «حاکمیت‌ها» شکل می‌گیرند و مشروعیت خود را می‌یابند. به عبارت دیگر، نظام‌ها و نهادها (مانند دولت و وزارتخانه‌ها) زیرمجموعه سیستم هستند و در بستر هر سیستم معنا و کارکرد می‌یابند.

با این حال، نقش اساسی این سه سیستم در تاریخ جهان، تعارض ذاتی آن‌هاست. تفاوت‌های بنیادین در مبانی فلسفی، الهیاتی و عقلانی هر سیستم، منجر به تضادهای ریشه‌ای در تعریف مشروعیت، ساختار قدرت و معیارهای نظم سیاسی شده است. این تعارض

ذاتی، خود را در حوزه‌های گفتمانی، معیارهای مشروعیت و سازوکارهای بازتولید قدرت نشان می‌دهد. به عبارتی، سیستم‌ها هم چارچوب معانی را فراهم می‌کنند و هم در رقابت برای گسترش آن چارچوب با یکدیگر درگیرند.

سیستم شاهنشاهی ایرانی، در بستر جغرافیایی از دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی آغاز شده و سپس در پیوستار تاریخی دوران اسلامی استمرار یافته است. سیستم چینی «هوانگ‌دی» نیز در شرق آسیا، به ویژه در چین، کره و ژاپن، ادامه یافته است؛ هرچند تضادهای تاریخی و درونی خود را با این کشورها حفظ کرده است. سیستم «امپراتوری رومی» بنیان سیاست و قدرت در جهان غرب را شکل داده است؛ جهانی که شامل اروپا، آمریکا و روسیه می‌شود. با این حال، انگلستان، ژاپن و اسرائیل نمونه‌های استثنایی‌اند که در مقاله دیگری به آن‌ها پرداخته می‌شود.

می‌توان داستان این سه سیستم را به‌روشنی در شاهنامه فردوسی و اسطوره‌های ایرانی مشاهده کرد (فردوسی، ۱۳۹۸: ۶۷-۱۰۱)، زیرا جهان ما جدای از افسانه‌ها و اسطوره‌ها نیست. داستان فریدون و سه پسرش - سلم، تور و ایرج - که در ۱۰۶۸ بیت روایت شده، بازتابی اسطوره‌ای از تقسیم جهان و پیدایش سه سیستم قدرت است. فریدون پس از آزمودن فرزندان، جهان را میان آنان تقسیم کرد: روم و خاور به سلم، توران و چین به تور، و ایران به ایرج رسید. فرمانروایی بر ایران، به منزله فرمانروایی بر هفت کشور بود؛ زیرا ایران در نگاه فردوسی مرکز توازن و نظم کیهانی بود.

با این حال، این تقسیم، سرچشمه ستیز شد. سلم و تور که از برتری ایران و جایگاه ایرج ناخشنود بودند، علیه او اقدام کردند و تور سرانجام با خنجری آبگون، سر برادر را جدا کرد. فریدون در اندوهی ژرف فرو رفت و تنها هنگامی که نوه‌اش منوچهر به جهان آمد، توانست با جنگ و پیروزی بر دو عموی خود، عدالت و توازن را بازگرداند.

این روایت، نمادین و بازنمایی‌کننده سه سیستم تمدنی و ستیز و سازش‌های دائمی میان آن‌هاست. آیا تضادهای موجود در جهان امروز، بازتاب همان نگرش اسطوره‌ای نیست؟ آیا کشمکش‌های میان آمریکا و اروپا با روسیه، در قالب سیستم امپراتوری رومی، در برابر جهان ایرانی خاورمیانه و آسیای شرقی متکی بر سیستم هوانگ‌دی چینی، تداوم ندارد؟ همان تقابل کهن هنوز در جهانی که سه سیستم بزرگ تمدنی در آن حضور دارند، ادامه دارد؛ نه صرفاً در سطح سیاست، بلکه در عمق تفکر، فرهنگ و معنای قدرت.

تمدن‌ها که تویی بی در نظریه خود از آن‌ها یاد کرده است، از میان رفته‌اند؛ به‌ویژه شاخص‌ترین آن‌ها، یعنی تمدن ارت، تمدن فراعنه مصر، سومر، بابل/ اکدی، آشوری و عیلام. این تمدن‌ها در منطقه آسیای جنوب‌غربی، با وجود طول مدت هزاره‌ای که زیسته‌اند، نابود شده‌اند یا در فرهنگ و تمدن ایرانی حل گشته‌اند. بسیاری از تمدن‌ها، به‌ویژه با هجوم اروپاییان در قرن‌های پانزدهم و شانزدهم میلادی به آمریکای جنوبی، یا نابود شده‌اند یا در فرهنگ و تمدن مهاجمان ادغام گشته‌اند.

اما این سه تمدن، در حد فاصله ایران (۲۵۸۴ سال)، چین (۲۲۰۰ سال) و روم (۲۰۰۰ سال)، به‌عنوان فرهنگ و تمدن‌های دارای «سیستم» به حیات خود ادامه داده و در عین حال در ستیز و سازش با یکدیگر به‌سر می‌برند.

اسطوره در ایران فقط داستان نیست، بلکه «تئوری سیاسی» در قالب ادبی است. فردوسی در واقع حکیمی به معنای کامل است. او با روایت فریدون و فرزندان، سلم، تور و ایرج، جهان را به سه حوزه تمدنی تقسیم کرده است. در واقع، من در این تحقیق، نظریه او را به‌صورت پیشرفته‌تر و با شرایط موجود جهانی بیان می‌کنم. او برای هر یک از حوزه‌های تمدنی سه‌گانه، هویت سیاسی و اخلاقی قائل است و صحت نظر من، بر اساس الگوی تقابل و تعامل سیستم‌ها از آغاز جهان، پشتیبانی می‌شود. پس پر بی‌راه نیست که اندیشه‌هایی که به آن‌ها دست پیدا کرده‌ام، ریشه‌های عمیقی در فرهنگ و تمدن ایرانی و سیستم آن دارد.

سیستم چیست؟

مؤلفه‌های بنیادین فکری و فلسفی که موجب پایداری و تداوم سیستم‌های ایرانی، چینی و رومی شده‌اند، پرسش محوری این بخش را شکل می‌دهند. فرض اصلی مقاله آن است که تداوم تاریخی این تمدن‌ها صرفاً محصول قدرت نظامی یا برتری اقتصادی نبوده، بلکه ریشه در وجود منطق‌های فکری و فلسفی‌ای دارد که امکان بازتولید مشروعیت، نظم و اداره سیاسی را در طول زمان فراهم کرده‌اند. بر این اساس، می‌توان به صورت مقدماتی این مؤلفه‌های بنیادین را چنین صورت‌بندی کرد:

- سیستم شاهنشاهی ایرانی بر «حکمت خسروانی» استوار بوده است؛
- سیستم هوانگ‌دی چینی از سنت «صد مکتب فلسفی» و در رأس آن آیین کنفوسیوسی - تأثیری تغذیه کرده است؛
- سیستم رومی بر ترکیب «قانون رومی» و «فلسفه یونانی» بنا شده است.

برای ورود تحلیلی به این پرسش، نخست باید مفهوم «سیستم» روشن شود. در نظریه عمومی سیستم‌ها، لودویگ فون برتالنفی، سیستم را مجموعه‌ای از عناصر مرتبط می‌داند که از طریق کنش متقابل، کلیتی فراتر از اجزای منفرد خود پدید می‌آورند (فرشاد، ۱۳۶۲: ۴۳). بر اساس این تلقی، سیستم دارای منطق درونی، مرز مشخص و توان سامان‌دهی اجزای خود است.

با این حال، در ادبیات روابط بین‌الملل، این تعریف غالباً به سطح «نظام بین‌الملل» تعمیم یافته و سیستم به عنوان مجموعه‌ای از واحدهای سیاسی مستقل (دولت‌ها) که در تعامل مداوم با یکدیگر قرار دارند، فهم شده است (قوام، ۱۳۷۰: ۳۴). در این چارچوب، همان‌گونه که در نوشتارهای تحلیلی روابط بین‌الملل نیز بازتاب یافته، سیستم عملاً هم‌معنای نظام بین‌المللی تلقی می‌شود و کارکرد آن به مطالعه الگوهای کنش متقابل دولت‌ها و توزیع قدرت در سطح جهانی محدود می‌گردد (تحلیل سیستم نظریه روابط بین‌الملل، راسخون).

مقاله حاضر، با آگاهی از این کاربرد رایج، این تلقی را برای تحلیل تداوم تمدنی ناکافی می‌داند؛ زیرا چنین برداشتی، سیستم را به سطح نهادی و بین‌الدولی فرو می‌کاهد و امکان فهم منطق‌های عمیق‌تر تاریخی و تمدنی را که بستر شکل‌گیری نظام‌ها و اشکال حکمرانی‌اند، محدود می‌کند. از این رو، این پژوهش «سیستم» را نه صرفاً به عنوان چارچوبی برای تحلیل روابط خارجی، بلکه به مثابه یک منطق تمدنی تاریخی بازتعریف می‌کند؛ منطقی که توانایی تولید، بازتولید و تداوم مشروعیت، قدرت و نظم سیاسی را در طول زمان داراست.

در اینجا باید به پنج اصل اساسی در هنگام اندیشیدن به سیستم توجه داشت:

- ۱- هدف‌های کل سیستم و به‌ویژه معیار سنجش فعالیت‌های آن؛
- ۲- محیط سیستم (محدودیت‌های غیرقابل تغییر)؛
- ۳- منابع سیستم؛
- ۴- اجزای تشکیل‌دهنده سیستم و نقش‌ها، اهداف و معیارهای اندازه‌گیری فعالیت‌های هر یک؛
- ۵- مدیریت سیستم (چرچمن، ۱۳۷۵: ۳۰).

این تعریف، امکان تحلیل سیستم‌ها را نه صرفاً در سطح نهادی، بلکه در سطح پویایی‌های درونی، خودزاینده و تداوم تاریخی فراهم می‌سازد. بر اساس این تعریف، می‌توان عناصر و پدیده‌های هر یک از سیستم‌های تمدنی را شناسایی و منطق پایداری آن‌ها را بررسی کرد.

مؤلفه‌های بنیادین فکری و فلسفی که موجب پایداری و تداوم سیستم‌های ایرانی، چینی و رومی شده، کدام‌اند؟

عناصر و پدیده‌های سیستم شاهنشاهی ایرانی

گذشته، تنها «تمدن» تولید نمی‌کند بلکه سیستم ابداع می‌کند. اساس دیدگاهی آن بر خدا انسانی شکل گرفته نخستین عنصر این سیستم، گفتمان آن است که بر پایه «گفت‌وگوی ما و شما» شکل می‌گیرد و مبتنی بر خرد ایرانی است. خرد ایرانی دارای ۲۶ جزء است که اوج و نهایت آن حکمت خسروانی محسوب می‌شود. حکمت خسروانی در برابر فلسفه آتنی (یونانی)، قانون‌گرایی رومی، عقل عربی، صد مکتب فلسفی چینی و فلسفه و تفکر هندی قرار می‌گیرد.

سیستم ایرانی، نظام حاکمیت را در درون خود جای می‌دهد و بر پایه عناصر هدایت، کنترل و پرورش جامعه عمل می‌کند. نهاد دیوانسالاری/ وزارت به‌عنوان ستون اجرایی آن، اساس حیات جمعی را شکل می‌دهد و در نهایت به پدیدآمدن پدیده سیاسی دولت-کشور می‌انجامد که تحت عنوان ایران‌شهر شناخته می‌شود.

عناصر و پدیده‌های سیستم هوانگ دی چینی

نیاز زمان در دوره سلسله شین آنان را بر آن داشت تا دومین سیستم جهانی را بسازند. حدود ۲۵۰ سال ق.م، برخلاف سیستم ایرانی، نه از تلفیق فرهنگ‌ها و تمدن‌ها بلکه مبتنی بر نگاه انسان‌محوری؛ چین‌محوری را با تکیه بر شخص هوانگ‌دی (پادشاه چین) این سیستم را به‌وجود آوردند. چین‌محوری، گفتمان سیستم چینی است که نخست بر پایه مکتب قانون‌گرایان و سرکوب فلاسفه بنا شد و در روند تکمیلی خود، به سوی صد مکتب فلسفی چین گرایش یافت که در رأس آن مکاتب کنفوسیوس و تائو قرار داشت. در اینجا به آن «خرد چینی» گفته می‌شود. سیستم چینی نیز مانند سیستم ایرانی، نظام حاکمیتی را در درون خود جای می‌دهد و بر پایه عناصر هدایت، کنترل و پرورش جامعه عمل می‌کند. آنچه ما به آن دیوانسالاری ایرانی می‌گوییم، در چین دیوانسالاری مانداری است که به‌عنوان ستون اجرایی سیستم چینی، اساس حیات جمعی را شکل می‌دهد و در نهایت به پدید آمدن مباحث جدید درباره «دولت تمدنی» می‌انجامد.

عناصر و پدیده‌های سیستم امپراتوری روم

روم نیز نیازمند ایجاد یک سیستم بود؛ سیستمی که یونانیان- با وجود نقش فرهنگی‌شان در شکل‌گیری جهان غرب- از تولید آن ناتوان بودند. برخورد با شاهنشاهی اشکانی و شکست فاجعه‌بار کراسوس در نبرد حرّان، یکی از عوامل بسیار مهم در شکل‌گیری نیاز به سیستم امپراتوری در روم بود. اساس ساختار روم بردیدگاه انسان‌خدایی است. مؤلفه‌های شمشیر (قدرت)، غارت و برده‌داری بنا شده است؛ نه مانند ایران بر «تلفیق فرهنگ‌ها و تمدن‌ها»، و نه همچون چین بر «نیازهای بنیادی چین‌محوری». رومیان با دشمن خطرناکی به نام سیستم شاهنشاهی ایرانی روبه‌رو شدند و در مواجهه با این چالش، دو نوع حاکمیت تجربی خود، یعنی جمهوری و پادشاهی رومی را کنار گذاشتند و در اواخر سده یکم پیش از میلاد، سیستم امپراتوری روم را بنیان نهادند.

گفتمان این سیستم بر قدرت، کارآمدی شمشیر، غارت سرزمین‌ها و برده‌داری استوار شد. اما برای برطرف کردن ناسازگاری‌های درونی سیستم، به «قانون» رجوع کردند. قانون رومی به‌تنهایی پاسخگوی نیازهای سیستمی نبود؛ از این‌رو در مرحله بعد، فلسفه یونانی

را وارد ساختار خود کردند. این امر یک دوگانگی فکری ایجاد کرد که تا امروز نیز تضادهای عمیقی را در میراث رومی - غربی به جا گذاشته است.

با این حال، سیستم امپراتوری روم توانست مجموعه‌ای از نظامات حاکمیتی برگرفته از اندیشه یونانی را در درون خود جای دهد و بر پایه عناصر هدایت، کنترل و پرورش جامعه عمل کند. رومیان دستگاه دیوانسالاری خود را - که در رأس آن سنا قرار داشت - بر اساس قانون رومی تنظیم کردند و در سه قرن اخیر نیز غربیان نهایتاً بر همین بنیان، مفهوم دولت - ملتی را پدید آوردند.

جایگاه سیستم‌ها در اسطوره‌ها و تفکرات بشری

پیشروی در این مقاله گویی گام‌نهادن در میدان مین است؛ زیرا نظامات حاکمیتی فرو می‌پاشند، اما سیستم‌ها استمرار می‌یابند و هر سیستم تمدنی، حاکمیت‌های جدید را در درون خود پرورش می‌دهد. رابطه این سه سیستم، رابطه‌ای از جنس ستیز و سازش است؛ همان‌گونه که پیش‌تر در تحلیل فردوسی درباره اسطوره فرزندان فریدون - سلم، تور و ایرج - اشاره شد. همچنین افسانه زروانی را نباید از نظر دور داشت. ایران، به دقیق‌ترین معنا، خاورمیانه است؛ پلی که دو فرهنگ عظیم جهانی باستان را به یکدیگر پیوند می‌دهد، یا شکافی که آن‌ها را از هم جدا می‌کند. از یک سو در برابر فرهنگ مدیترانه‌ای، یعنی یونان و اسرائیل، بنیاد نهاده شده است و از سوی دیگر در برابر آسیای دور، یعنی چین و هند، که دو سنگ‌بنای همزاد و قرینه آن به‌شمار می‌روند (زهر، ۱۳۸۸: ۲۳). زهر به درستی موقعیت ایران را به‌عنوان یک سیستم تمدنی تشخیص داده است. در اینجا می‌توان پرسید: آیا این سیستم را می‌توان به مثابه تثلیث زروان زاینده و دو فرزندش - اهورامزدا و اهریمن - تفسیر کرد؟

در سنت یهودی نیز رقابت و تصادم شدید سه فرزند آدم و حوا - قابیل (قین)، هابیل (هول) و شیث - در سفر پیدایش، تداعی‌کننده همان الگوی سه‌سیستمی است که سرنوشت انسان را رقم زده است (تورات، ۱۴۰۲: ۲۳-۲۴). این سه سیستم در تمام ابعاد با یکدیگر در حال رقابت‌اند و در عین حال پذیرنده تحولات فرهنگی، تمدنی و گفتمان‌های یکدیگر نیز هستند.

اما جورج اورول در کتاب ۱۹۸۴ چشم‌اندازی بسیار تیره از آینده سه سیستم ارائه می‌کند: «تقسیم جهان به سه ابرقدرت، رویدادی بود که پیش‌بینی آن پیش از میانه قرن بیستم امکان‌پذیر بود. این سه ابرقدرت عبارت‌اند از: اوشیانا،^۱ اوراسیا^۲ و ایستیشیا^۳» (اورول، ۱۹۸۴: ۲۳۴). تصویری هولناک که هر سه سیستم را در درون ساختارهایی تمامیت‌خواه و پلیسی نشان می‌دهد و در بیرون، گرفتار جنگی بی‌پایان.

این وضعیت در جنگ جهانی دوم نمود یافت؛ زمانی که سیستم امپراتوری روم در قالب سه ایدئولوژی رقیب ظاهر شد: کمونیسم در «اتحاد جماهیر شوروی»، فاشیسم و نازیسم در «آلمان و ایتالیا»، و لیبرالیسم در «آمریکا و انگلستان». این سه شعبه رومی راهی جز جنگ نداشتند و در روندی که از جنگ گرم ۱۹۳۹ تا ۱۹۴۵ آغاز شد و با جنگ سرد ۱۹۴۶ تا ۱۹۹۱ ادامه یافت، موجب فرسایش و فروپاشی تدریجی بنیان فکری سیستم رومی شدند.

^۱ Oceania

^۲ Eurasia

^۳ Eastasia

در نگاهی عمیق‌تر به داستان فرزندان فریدون در شاهنامه، رقابت سه برادر به مرگ ایرج (ایران) انجامید؛ و در روایت توراتی نیز، از میان سه فرزند آدم و حوا، هابیل (هول) به قتل رسید. در نگرش زروانی، زروان در مقام کمال مطلق، دو نیروی خیر (اهورامزدا) و شر (اهریمن) را می‌آفریند که در نبردی فراج جهانی درگیر می‌شوند (اندیشه زروانی نوعی تثلیث است که یکی از تفکرات رایج در دوران ساسانی به‌شمار می‌رفته است؛ همان‌گونه که تفکر دوالیستی دوگانه خیر- شر نیز وجود داشته است. همچنین، به نظر نگارنده، دین زرتشت ذاتاً دینی یکتاپرستانه بوده و این دوگانه‌انگاری‌ها در کنار یکتاپرستی زرتشتی قرار داشته‌اند که در این باره به کتاب زور، زروان یا معمای زرتشتی‌گری، ارجاع داده می‌شود).

از این رو، هرگونه برداشت ذهنی از رقابت این سه سیستم- با توجه به این داده‌ها- امکان پیش‌بینی قطعی و واقع‌بینانه از سیمای آینده آن‌ها را از میان می‌برد؛ زیرا اسطوره‌ها واجد ظرفیت چندمعنایی اند و نمی‌توان از آن‌ها زمان‌مندی قطعی استخراج کرد.

اما برخلاف اندیشه‌های اسطوره‌ای و دینی درباره پندارهای سیستمی، و نیز برخلاف مسیری که جورج اورول در رمان ۱۹۸۴ برای فرجام هولناک سیستم‌ها ترسیم کرده است، سه شخصیت بنیان‌گذار این سه سیستم- کوروش هخامنشی، شی هوانگ‌دی و آگوستوس- هدف‌شان از ایجاد این سه‌گانه سیستمی، استمرار فرهنگ‌ها و تمدن‌های خود بوده است؛ هدفی که تا عصر حاضر نیز در تحقق آن کامیاب بوده‌اند. نخست به کوروش هخامنشی، شاه‌شاهان، می‌پردازیم.

تحلیل مقایسه‌ای سه سیستم تمدنی: تداوم، بازسازی و دگردیسی

پس از تبیین مفهوم «سیستم» در سطح تمدنی و تمایز آن از «نظام» به‌عنوان شکل تاریخی حکمرانی، اکنون می‌توان به پرسش اصلی مقاله نزدیک‌تر شد: چرا برخی تمدن‌ها، علی‌رغم فروپاشی‌های سیاسی، توانسته‌اند تداوم تاریخی خود را حفظ کنند، در حالی که برخی دیگر دچار دگردیسی یا انقطاع تمدنی شده‌اند؟ پاسخ به این پرسش، نه در سطح رخدادهای سیاسی، بلکه در منطق درونی سیستم‌های تمدنی قابل‌جست‌وجو است.

۱- سیستم تمدنی ایرانی: فروپاشی سیاسی بدون انقطاع تمدنی

در تجربه تاریخی ایران، یکی از پدیده‌های تکرارشونده، چرخه فروپاشی و بازسازی قدرت سیاسی است. از سقوط هخامنشیان تا پایان ساسانیان، از فروپاشی نظم ساسانی تا شکل‌گیری ساختارهای جدید در دوره اسلامی، و از زوال صفویه تا ورود ایران به دوران مدرن و شکل‌گیری نظامات جدیدی چون مشروطه پادشاهی و جمهوری اسلامی، همواره با دگرگونی‌های شدید سیاسی مواجه بوده‌ایم. با این حال، آنچه در این میان تداوم یافته، نه یک شکل ثابت حکومت، بلکه یک منطق تمدنی پایدار بوده است.

در سیستم تمدنی ایرانی، مشروعیت سیاسی ریشه در مفهومی فراتر از شخص حاکم یا نهاد قدرت دارد. نگرش «خدا- انسانی» که در کلام فردوسی چنین بازتاب یافته است:

کزین برتر اندیشه برنگذرد (فردوسی، ۱۳۹۸: ۲۷)

به نام خداوند جان و خرد

در این نگرش، خدا، انسان و خرد در منظومه‌ای منسجم قرار می‌گیرند که نسبت ناپایدار و در عین حال معنادار انسان با قدرت و نظم را تعریف می‌کند. عنصر «خرد» در قالب «حکمت خسروانی»، به مثابه صورت‌بندی تاریخی خرد ایرانی، پیوندی میان عدالت،

نظم کیهانی و اداره سیاسی برقرار می‌سازد. در این منطق، فرمان‌روایی زمانی مشروع تلقی می‌شود که با عدالت و خرد هماهنگ باشد، نه صرفاً به واسطه زور یا وراثت. «فره ایزدی» در این هماهنگی نقشی بنیادین ایفا می‌کند.

در همین چارچوب، کوروش، بنیان‌گذار این سیستم، خود را چنین معرفی می‌کند: «منم کوروش، شاه جهان، شاه بزرگ، شاه توانمند، شاه بابل، شاه سومر و اکد، شاه چهار گوشه جهان... من برده‌داری را برانداختم و فرمان دادم که تمام مردم در پرستش خدای خود آزاد باشند» (غیاث‌آبادی، ۱۳۸۹: ۱۹). این بیان گفتمانی کوروش بر اساس «گفت‌وگوی ما و شما» شکل گرفته و نشان‌دهنده تلفیق تمدن‌ها و ایجاد یک سیستم تمدنی است.

این سیستم به صورت یک میراث تاریخی استمرار یافت؛ چنان‌که هرودوت از زبان داریوش چنین روایت می‌کند: «این آزادی را به چه کسی مدیون هستیم و چه کسی آن را به ما تفویض کرده است؟ آیا از راه دموکراسی به دست آورده‌ایم یا به وسیله حکومت تنی چند حاصل شده است؟ یا آنکه میراث دولتی پادشاهی است؟ این استقلال ما از برکت وجود یک نفر است: کوروش بزرگ. پس پیشنهاد می‌کنم رسم پادشاهی را کماکان نگاه داریم» (هرودوت، ۱۳۸۰: ۲۲۰). از همین رو، سقوط یک دودمان لزوماً به معنای سقوط سیستم نیست، زیرا یک سیستم تمدنی بنا شده و استمرار یافته است.

اندیشه خدا- انسانی یا «فره ایزدی» از هخامنشیان تا ظهور اسلام و از دوره اسلامی تا امروز تداوم داشته است (پهنادایان، ۱۳۸۶: ۲۳۶-۲۳۸). نهاد محوری بازتولید قدرت در ایران تاریخی نیز دیوانسالاری و سنت وزارت بوده است. این نهاد، مستقل از تغییر حکومت‌ها، توانسته منطق اداره، زبان قدرت و الگوی سامان‌دهی جامعه را بازتولید کند. حتی در دوره‌هایی که ساختار سیاسی دچار ضعف یا گسست شده، این نهاد به عنوان حامل عقل اداری و حافظ پیوستگی تاریخی عمل کرده است.

سازوکار حل تعارض در سیستم ایرانی عمدتاً بر جذب و ادغام استوار بوده است. ایران، چه در دوره پیش از اسلام و چه پس از آن، توانسته عناصر فرهنگی، دینی و سیاسی متعارض را درون خود هضم کند. اسلام، به جای آنکه به انقطاع تمدنی بینجامد، در چارچوب ایران‌شهری بازتفسیر شد و به بخشی از منطق تمدنی ایران بدل گشت. به همین دلیل، بحران‌های تاریخی ایران غالباً به «بازسازی سیستم» منجر شده‌اند، نه به نابودی آن.

۲- سیستم تمدنی چین: فروپاشی سیاسی و بازتولید سیستم

چین، تمدنی انسان‌محور است؛ چینی‌ها از دوران بسیار قدیم با دیدگاه انسان‌محوری به جهان نگرسته‌اند و حتی مفاهیم انتزاعی را در نسبت با انسان درک کرده‌اند. آنان همه چیز را به صورت «انسان‌انگاری» می‌فهمیدند و مفهوم «وجود» را نه به مثابه کلیتی مجرد و منفک از ادراک عینی بشر، بلکه در پیوند با تجربه انسانی مطالعه می‌کردند (ناکامورا، ۱۳۷۸: ۳۷۵).

تجربه تاریخی چین از جهاتی مشابه ایران و از جهاتی متفاوت است. تاریخ چین مملو از فروپاشی دودمان‌ها، جنگ‌های داخلی و دوره‌های طولانی آشوب سیاسی است؛ به گونه‌ای که برخی پژوهشگران، تحولات آن را به صورت تناوبی از «دوره‌های صلح» و «دوره‌های جنگ» توصیف کرده‌اند (آشوری، ۱۳۵۸: ۲۵). با این حال، آنچه چین را به یک سیستم تمدنی پایدار بدل کرده، نه ثبات سیاسی مداوم، بلکه توانایی بازتولید نظم در همان جغرافیای تمدنی و بر اساس همان منطق فکری بوده است. در این منطق انسان‌محور، فروپاشی‌های سیاسی غالباً به انقطاع تمدنی منجر نشده‌اند، بلکه به چرخه‌هایی از بازآرایی، تمرکز مجدد و بازسازی نظم در درون همان سیستم انجامیده‌اند.

در سیستم تمدنی چین، مشروعیت سیاسی از مفهوم «هارمونی کیهانی» و نظم طبیعی جهان سرچشمه می‌گیرد. از منظر سنت کنفوسیوسی - تائویی، قدرت سیاسی صرفاً امری انسانی یا قراردادی نیست، بلکه بخشی از نظم کلان هستی تلقی می‌شود. در این چارچوب، حاکم زمانی مشروع است که بتواند تعادل میان آسمان، زمین و جامعه انسانی را حفظ کند. از همین رو، سقوط یک دودمان الزاماً به معنای شکست سیستم نیست، بلکه نشانه‌ای از برهم خوردن این هماهنگی و ضرورت بازسازی نظم تلقی می‌شود.

پارادوکس تاریخ چین در نسبت با کنفوسیوس نیز در همین چارچوب معنا می‌یابد. کنفوسیوس خود تصریح می‌کند که ابداع‌کننده نظم تازه نیست و کوشش او صرفاً معطوف به دمیدن روحی نو در اصول «هارمونی و هماهنگی» بوده است؛ اصولی که به باور وی در عصر طلایی چین وجود داشتند، اما در دوران آشفتگی سیاسی زمان او به فراموشی سپرده شده بودند (کیسینجر، ۱۴۰۰: ۸). از این منظر، کنفوسیوس و دیگر نمایندگان «صد مکتب فلسفی» را نمی‌توان بنیان‌گذاران سیستم دانست؛ آنان بیشتر صورت‌بندی‌های فکری‌ای هستند که در درون یک دستگاه تمدنی از پیش مستقر شکل گرفته و به بازتولید آن یاری رسانده‌اند.

نقطه عطف تکوین سیاسی این سیستم را باید در گذار از رژیم‌های محلی به دولت یکپارچه و متمرکز در دوره شین و سپس تثبیت آن در دوره هان جست‌وجو کرد. در این مقطع، نظام متمرکز، دیوانسالاری منسجم و یک‌نواختی اداری به عنوان الگوی اداره سرزمینی شکل گرفت و دولت امپراتوری چین، یا همان سیستم «هوانگ‌دی»، صورت‌بندی نهادی خود را پیدا کرد. سلسله‌های شین و هان (از ۲۲۱ پیش از میلاد تا ۲۲۰ میلادی) را می‌توان دوره تثبیت این منطق سیستمی دانست؛ دوره‌ای که در آن، دولت متمرکز نه صرفاً یک ساختار سیاسی، بلکه حامل یک نظم تمدنی پایدار شد (یونگ‌مین، ۱۳۹۹: ۱۳۴-۱۳۵).

در تبیین معاصر این منطق سیستمی، ژانگ وی‌وی با طرح مفهوم «دولت تمدنی» تأکید می‌کند که چین را نمی‌توان در چارچوب دولت-ملت مدرن فهم کرد، بلکه دولت در چین تجسد نهادی یک تمدن تاریخی پیوسته است. از نظر او، مشروعیت سیاسی در چین نه بر پایه قرارداد اجتماعی یا رقابت انتخاباتی، بلکه بر اساس کارآمدی در حفظ انسجام، نظم و تداوم تمدنی تعریف می‌شود. بدین ترتیب، دولت مدرن چین نه گسستی از گذشته، بلکه بازتولید نهادی همان منطق تمدنی هوانگ‌دی در شرایط جدید تاریخی است (Zhang, Weiwei:2012, 35-38).

نهاد محوری بازتولید قدرت در سیستم تمدنی چین، نظام ماندارینی و دیوانسالاری شایسته‌سالار است. این نهاد، برخلاف بسیاری از نظام‌های سیاسی، وابسته به خاندان یا دودمان خاصی نبوده و از طریق آموزش، آزمون و شایستگی بازتولید می‌شده است. همین ویژگی سبب شده که با تغییر دودمان‌ها، منطق اداره و نظم اجتماعی تداوم یابد و سیستم بتواند خود را بازسازی کند. در این معنا، تداوم چین بیش از آنکه به ثبات حکومت‌ها وابسته باشد، به پایداری نهاد بازتولید قدرت گره خورده است.

سازوکار حل تعارض در سیستم چینی را می‌توان «بازگشت به مرکز و بازسازی نظم» دانست. چین پس از هر دوره فروپاشی، دوباره در همان جغرافیای تمدنی بازسازمان یافته است. در همین چارچوب، تجربه جمهوری خلق چین در قرن بیستم نیز قابل فهم می‌شود. هرچند ایدئولوژی کمونیسم به ظاهر مفهومی وارداتی و برآمده از سنت مارکسیستی غرب بود، اما در فرآیند استقرار در چین، دچار دگرخوانی سیستمی شد. گذار از برداشت کلاسیک «دیکتاتوری پرولتاریا» به قرائت مائویی «کمونیسم دهقانی» را می‌توان نماد روشنی از چین‌محوری دانست؛ جایی که یک ایده وارداتی تنها پس از انطباق با منطق تمدنی چین - یعنی جامعه دهقانی، نظم سلسله‌مراتبی و مرکزیت دولت - قابلیت بقا و بازتولید می‌یابد. از این منظر، جمهوری خلق چین نه گسستی تمدنی، بلکه نمونه‌ای از

تغییر رادیکال نظام سیاسی در درون همان سیستم تمدنی است؛ تغییری که به‌رغم دگرگونی‌های عمیق ایدئولوژیک، به انقطاع سیستم نیانجامید.

۳- سیستم تمدنی روم: از تداوم حقوقی تا دگردیسی تمدنی

در مقابل تجربه ایران با نگرش «خدا- انسانی» و چین با نگرش «انسان‌محوری»، تجربه روم واجد منطقی متفاوت است. در این سیستم، نگرش مسلط را می‌توان «انسان- خدایی» نامید؛ نگرشی که در آن، عقل و قانون انسانی جایگاه قدسی می‌یابد و قدرت سیاسی می‌تواند واجد شأن الهی شود. آگوستوس نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت این منطق ایفا کرد. تجدید سازمان امپراتوری به دست او چنان سریع و مؤثر بود که می‌توان آگوستوس را بنیان‌گذار نظم نوین امپراتوری روم دانست (تامسن رائل، ۱۳۴۹: ۲۵).

سیستم تمدنی روم بر ترکیب قانون رومی و عقلانیت فلسفی یونانی استوار بود. یکی از ویژگی‌های قابل توجه پرستش رومی، ماهیت حقوقی و عملی آن است. پرستش در روم حالتی عهد و پیمان‌گونه داشت؛ به این معنا که اگر فرد یا جامعه آیین‌ها و شعائر را به‌درستی به‌جا می‌آورد، خدایان نیز ناگزیر بودند وظیفه خود را انجام دهند (لوکاس، ۱۳۷۲: ۲۴۰). در این چارچوب، رابطه انسان و امر قدسی نه بر اساس تسلیم اخلاقی یا عدالت کیهانی، بلکه بر مبنای قرارداد، قانون و کارکرد تعریف می‌شد. از همین‌رو، انسان می‌توانست به جایگاه خدایی ارتقا یابد و قدرت سیاسی صورتی قدسی به خود بگیرد.

در این بستر فکری، آگوستوس به‌عنوان بنیان‌گذار نظام امپراتوری، واجد مقام الهی شد. برای آگوستوس، خدایی‌یافتن در ایالات شرقی امپراتوری شاید از منظر مذهبی امری بی‌تفاوت یا صرفاً نمادین بود، اما از حیث سیاسی اهمیتی بنیادین داشت. گرایش ایالات و شهرها به پرستش امپراتور و پایتخت الهی شده او، ابزاری مؤثر برای تحکیم یکپارچگی امپراتوری و تثبیت اقتدار سیاسی به‌شمار می‌آمد (تامسن رائل، ۱۳۴۹: ۲۸۱-۲۸۲).

در این سیستم، مشروعیت نه از عدالت کیهانی یا هارمونی طبیعی، بلکه از نظم حقوقی و عقلانیت انسانی ناشی می‌شد. فرمان‌برداری زمانی مشروع تلقی می‌گردید که در چارچوب قانون انسانی تعریف شود. نخستین آوردگاه این نگرش انسان- خدایی در مواجهه امپراتوری روم با یهودیان، که حامل نگرش «خدا- انسانی» شرقی بودند، آشکار شد. سقوط اورشلیم در سال ۱۳۵ میلادی را می‌توان یکی از پیامدهای این تعارض دانست؛ رخدادی که استمرار کشمکش دو سیستم تمدنی شاهنشاهی ایرانی و امپراتوری روم را نیز در سطحی گسترده‌تر رقم زد.

نهاد محوری بازتولید قدرت در روم، نهادهای حقوقی- سیاسی بودند. از جمهوری روم تا دوره امپراتوری، قانون نقشی محوری در سامان‌دهی قدرت و اداره سرزمین‌های گسترده ایفا می‌کرد. این ویژگی، روم را به سیستمی کارآمد در گسترش سرزمینی و اداره مناطق متنوع تبدیل ساخت. با این حال، همین وابستگی شدید به نظم حقوقی، آسیب‌پذیری خاصی نیز در پی داشت.

زمانی که نظم حقوقی روم به‌تدریج جای خود را به سلطه عریان و زور نظامی داد، پیوند میان مشروعیت و نهاد بازتولید قدرت تضعیف شد. ورود مسیحیت، به‌عنوان نیرویی نوظهور که بر تمایز بنیادین میان خدا و قدرت زمینی تأکید داشت، این شکاف را تشدید کرد و نظم پیشین را به چالش کشید. نتیجه این فرایند نه بازسازی سیستم رومی، بلکه دگردیسی آن بود. روم به‌جای آنکه همچون ایران یا چین در درون همان منطق تمدنی بازسازی شود، به دو شاخه شرقی و غربی تقسیم شد و در نهایت به نظام‌های تمدنی جدیدی انجامید.

از این منظر، تجربه روم نشان می‌دهد که تداوم تمدنی لزوماً به معنای بقای نام یا ساختار سیاسی نیست، بلکه وابسته به هم‌خوانی میان منطق مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت است. هرگاه این هم‌خوانی از میان برود، حتی یک تمدن قدرتمند نیز دچار دگردیسی بنیادی می‌شود. میراث این سیستم تمدنی را می‌توان امروز در قالب دگردیسی‌یافته آن، در محدوده‌های جغرافیایی روسیه، اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا مشاهده کرد.

۴- جمع‌بندی تحلیلی مقایسه‌ای

مقایسه سه سیستم تمدنی ایرانی، چینی و رومی نشان می‌دهد که تفاوت بنیادین آن‌ها نه در شکل حکومت‌ها، بلکه در منطق درونی بازنگرش به انسان و خدا و تولید مشروعیت و قدرت نهفته است. ایران و چین، هر یک به شیوه‌ای متفاوت، توانسته‌اند میان گفتمان مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت پیوندی پایدار برقرار کنند؛ پیوندی که امکان فروپاشی سیاسی بدون انقطاع تمدنی را فراهم ساخته است. در مقابل، سیستم رومی، با گسست این پیوند، به‌جای بازسازی، مسیر دگردیسی تمدنی را پیموده است. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که برای فهم تاریخ تمدن‌ها، تمرکز صرف بر رخداد‌های سیاسی یا اشکال حکومت کافی نیست. آنچه سرنوشت تمدن‌ها را رقم می‌زند، منطق‌های عمیق‌تری است که در سطح سیستم‌های تمدنی عمل می‌کنند و امکان تداوم، بازسازی یا دگردیسی را فراهم می‌سازند.

سیستم‌های تمدنی و ورود به جهان مدرن: تداوم، سازگاری و بحران

تحلیل سه سیستم تمدنی ایرانی، چینی و رومی نشان داد که پایداری یا دگردیسی تمدن‌ها، بیش از آنکه به شکل حکومت‌ها وابسته باشد، به منطق درونی بازتولید مشروعیت و قدرت مربوط است. این پرسش اکنون در سطحی تازه مطرح می‌شود: ورود جهان به دوران مدرن، با تحولات بنیادین در علم، اقتصاد، سیاست و فناوری، چه تأثیری بر این سیستم‌های تمدنی گذاشته است؟ آیا مدرنیته به معنای پایان سیستم‌های تمدنی است، یا صرفاً شکل تعارض و بازتولید آن‌ها را دگرگون کرده است؟

۱- مدرنیته به مثابه چالش سیستمی، نه صرفاً تحول تاریخی

مدرنیته را نمی‌توان صرفاً مجموعه‌ای از پیشرفت‌های فنی یا تحولات نهادی دانست. مدرنیته حامل نوعی گفتمان جدید انسان‌خدایی و مشروعیت است که بر عقلانیت ابزاری، فردیت، دولت-ملت و نظم بوروکراتیک مدرن استوار شده است. این گفتمان، به‌ویژه از بستر تجربه اروپایی و میراث تمدنی روم و یونان برآمده و سپس به‌صورت جهانی تعمیم یافته است.

در این چارچوب، بسیاری از نظریه‌های سیاسی مدرن، گویی فرض را بر این گذاشته‌اند که جهان وارد مرحله‌ای واحد شده است؛ مرحله‌ای که در آن، همه جوامع ناگزیر باید در قالب دولت-ملت مدرن و نهادهای برآمده از آن سامان یابند. اما این تلقی، تفاوت‌های سیستمی تمدن‌ها را نادیده می‌گیرد و مدرنیته را نه به‌عنوان یک تجربه تمدنی خاص، بلکه به‌مثابه الگویی جهان‌شمول معرفی می‌کند.

۲- ایران و مواجهه با مدرنیته: بحران ترجمه سیستمی

در تجربه ایرانی، ورود مدرنیته بیش از آنکه به صورت یک فرایند درون‌زا رخ دهد، از طریق مواجهه با قدرت‌های غربی و شکست‌های نظامی - سیاسی قرن نوزدهم آغاز شد. از این مقطع به بعد، مسئله اصلی ایران نه صرفاً عقب‌ماندگی فنی، بلکه بحران در ترجمه مفاهیم جدید به درون سیستم تمدنی خود بود.

دولت - ملت، قانون اساسی، پارلمان و مفاهیمی چون حاکمیت ملی، همگی به عنوان پاسخ‌هایی آماده وارد فضای فکری ایران شدند. اما این مفاهیم، اغلب بدون پیوند ارگانیک با گفتمان مشروعیت ایرانی و نهادهای تاریخی بازتولید قدرت به کار گرفته شدند. نتیجه، شکل‌گیری نوعی دوگانگی پایدار بود: از یک سو، تلاش برای تقلید از الگوی غربی دولت - ملت، و از سوی دیگر، تداوم منطق ایران‌شهری در سطح اجتماعی و فرهنگی.

این وضعیت سبب شد که بحران‌های سیاسی مدرن ایران، نه به انقطاع تمدنی، بلکه به چرخه‌های مکرر ناکامی نهادی و بازسازی ناقص منجر شوند. مشروطه، دولت پهلوی و حتی تجربه جمهوری اسلامی را می‌توان در این چارچوب فهم کرد: تلاش‌هایی برای پاسخ به چالش مدرنیته که همواره با مسئله عدم هم‌خوانی میان گفتمان مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت مواجه بوده‌اند.

۳- چین و مدرنیته: سازگاری سیستمی بدون تقلید کامل

تجربه چین در مواجهه با مدرنیته مسیری متفاوت را طی کرده است. چین نیز در قرن نوزدهم با بحران‌های عمیق ناشی از فشار قدرت‌های غربی روبه‌رو شد، اما پاسخ آن به این بحران‌ها، بیش از آنکه مبتنی بر انکار گذشته یا تقلید کامل از غرب باشد، بر بازتفسیر سنت تمدنی خود استوار شد.

در چین، مفاهیم مدرن دولت، توسعه و حتی سوسیالیسم، در چارچوب سیستم هوانگ‌دی بازخوانی شدند. حزب کمونیست چین، علی‌رغم استفاده از زبان ایدئولوژیک مدرن، عملاً به نهادی برای بازتولید قدرت درون همان منطق تمدنی بدل شد. تأکید بر شایسته‌سالاری، نظم دیوانی و چین‌محوری، نشان می‌دهد که مدرنیته در چین نه به معنای جایگزینی سیستم، بلکه به صورت جذب و هم‌ضم عناصر جدید درون آن عمل کرده است.

از این منظر، موفقیت نسبی چین در مدیریت گذار به جهان مدرن، بیش از آنکه ناشی از برتری ایدئولوژیک باشد، نتیجه حفظ هم‌خوانی میان گفتمان مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت است. حتی اصلاحات اقتصادی و ورود به اقتصاد جهانی نیز در چارچوب همین منطق قابل فهم است.

۴- غرب مدرن و بحران درون سیستمی روم

در مورد غرب، مسئله نه ورود به مدرنیته، بلکه تداوم مدرنیته به عنوان مرحله‌ای از تکامل سیستم رومی است. دولت - ملت مدرن، نظام حقوقی، سرمایه‌داری و لیبرال‌دموکراسی را می‌توان ادامه تاریخی همان منطق حقوقی - عقلانی روم دانست. با این حال، قرن بیستم نشان داد که این سیستم نیز با بحران‌های درونی عمیق مواجه است.

جنگ‌های جهانی، ظهور فاشیسم و نازیسم، و سپس جنگ سرد، همگی نشانه‌هایی از تنش درونی سیستم رومی - غربی‌اند. در این میان، روایت‌های انتقادی از مدرنیته، از جمله در آثار نویسندگانی چون جورج اورول، این بحران را در سطح فرهنگی و ذهنی

بازتاب داده‌اند. اورول با ترسیم جهانی مبتنی بر کنترل، قدرت عریان و فروپاشی حقیقت، به‌نوعی از فرسایش گفتمان مشروعیت مدرن پرده برمی‌دارد.

این بحران‌ها نشان می‌دهند که حتی سیستمی که مدرنیته را زاده است، از خطر گسست میان گفتمان مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت مصون نیست. رشد بوروکراسی، تمرکز قدرت و شکاف میان دولت و جامعه، نشانه‌هایی از همین تنش درون‌سیستمی‌اند که امروز نیز در قالب بحران دموکراسی و مشروعیت سیاسی در غرب قابل مشاهده‌اند.

۵- جهان معاصر: تداوم سیستم‌ها در قالب تعارض‌های نوین

جهان معاصر را نمی‌توان صرفاً میدان رقابت دولت‌ها یا نظام‌های سیاسی دانست. بسیاری از تنش‌های امروز، از رقابت‌های ژئوپولیتیک گرفته تا منازعات فرهنگی و هویتی، ریشه در تعارض میان سیستم‌های تمدنی دارند. ایران، چین و غرب، هر یک با منطق تمدنی خاص خود، به شیوه‌ای متفاوت به چالش‌های جهانی پاسخ می‌دهند.

این تفاوت‌ها توضیح می‌دهد که چرا الگوهای واحد توسعه، دموکراسی یا حکمرانی، در همه جوامع کارآمد نیستند. آنچه در یک سیستم تمدنی موجب ثبات می‌شود، ممکن است در سیستمی دیگر به بحران بینجامد. از این‌رو، فهم جهان معاصر بدون توجه به منطق‌های سیستمی تمدن‌ها، به تحلیلی سطحی و ناکافی محدود خواهد شد.

۶- جمع‌بندی تحلیلی

بررسی مواجهه ایران، چین و غرب با مدرنیته نشان می‌دهد که مدرنیته نه نقطه پایان تاریخ، بلکه مرحله‌ای از تعارض و بازآرایی سیستم‌های تمدنی است. ایران با بحران ترجمه سیستمی، چین با سازگاری تمدنی، و غرب با تنش‌های درونی، هر یک مسیر خاصی را پیموده‌اند. این تفاوت‌ها تأکید می‌کند که تحلیل تحولات معاصر، نیازمند عبور از چارچوب‌های ساده‌انگارانه و توجه به منطق‌های عمیق‌تر تمدنی است.

نتیجه‌گیری

این مقاله با طرح تمایز مفهومی میان «سیستم» و «نظام» کوشید نشان دهد که بسیاری از بن‌بست‌های تحلیلی در فهم تاریخ و سیاست معاصر، نه از کمبود داده یا ضعف نظری، بلکه از خطای سطح تحلیل ناشی می‌شوند. تمرکز صرف بر اشکال حکومت، نهادهای سیاسی یا رخداد‌های تاریخی، بدون توجه به منطق‌های عمیق‌تر تمدنی، اغلب به ارائه تصویری ناقص و گاه گمراه‌کننده از پویای تاریخ می‌انجامد. از این‌رو، مقاله حاضر با بازتعریف مفهوم «سیستم» در سطح تمدنی، تلاش کرد افق تحلیلی گسترده‌تری برای فهم تداوم، بحران و دگرگونی تمدن‌ها فراهم آورد.

تحلیل سه سیستم تمدنی ایرانی، چینی و رومی نشان داد که هر یک از این سیستم‌ها، افزون بر گفتمان مشروعیت و نهادهای بازتولید قدرت، در نهایت به صورت‌بندی خاصی از دولت انجامیده‌اند؛ صورت‌بندی‌ای که می‌توان آن را برآیند تاریخی و نهادی هر سیستم تمدنی دانست. به بیان دیگر، سیستم‌ها تنها منطق‌های انتزاعی نیستند، بلکه در نهایت در قالب اشکال متمایز دولت تجسد می‌یابند.

در سیستم تمدنی ایرانی، نگرش «خدا- انسانی» و گفتمان «ما و شما» بر پایه خرد ایرانی و حکمت خسروانی، به شکل‌گیری الگویی از نظم سیاسی انجامیده که می‌توان آن را «دولت- کشور» یا دولت ایران‌شهری نامید. در این الگو، دولت نه صرفاً ابزار سلطه، بلکه نهاد اداره سرزمینی، حفظ تداوم تاریخی و میانجی میان جامعه، قدرت و امر قدسی است. همین منطق سبب شده که ایران، علی‌رغم فروپاشی‌های مکرر سیاسی و تغییر اشکال حکومت، هرگز دچار انقطاع تمدنی نشود و بتواند خود را در قالب‌های نهادی متفاوت بازسازی کند.

در چین، سیستم تمدنی مبتنی بر نگرش «انسان‌محور» و هارمونی کیهانی، همراه با سنت فلسفی صد مکتب و نهاد شایسته‌سالار ماندارینی، به برآمدن الگویی انجامیده که ژانگ وی‌وی آن را «دولت تمدنی» می‌نامد. در این الگو، دولت نه نماینده یک ملت خاص، بلکه تجسد یک تمدن تاریخی است که مشروعیت خود را از کارآمدی در حفظ نظم، انسجام و تداوم تمدنی می‌گیرد. تجربه چین نشان می‌دهد که حتی دگرگونی‌های رادیکال سیاسی، از تغییر دودمان‌ها تا استقرار جمهوری خلق، نتوانسته‌اند این منطق سیستمی را از میان ببرند.

در مقابل، سیستم تمدنی روم که بر نگرش «انسان- خدایی»، قانون رومی و عقلانیت فلسفی یونانی استوار بود، در نهایت به صورت‌بندی «دولت- ملت» انجامید. در این الگو، دولت به نماینده اراده انسانی، قانون به منبع نهایی مشروعیت، و ملت به واحد بنیادین سیاست تبدیل شد. با تضعیف پیوند میان نظم حقوقی و نهادهای بازتولید قدرت، و با ورود مسیحیت به عنوان منبع مشروعیت بدیل، سیستم رومی به جای بازسازی درون‌سیستمی، مسیر دگردیسی تمدنی را پیمود. حاصل این فرایند، نه تداوم یکپارچه تمدن روم، بلکه پیدایش نظم‌های تمدنی جدید در غرب بود که میراث رومی را در قالب‌های متفاوتی بازتولید کردند.

بررسی مواجهه این سه سیستم با جهان مدرن نیز نشان می‌دهد که مدرنیته پدیده‌ای جهان‌شمول و خنثی نیست، بلکه برآمده از منطق تمدنی خاص رومی- یونانی و صورت‌بندی دولت- ملت است. تلاش برای تعمیم این الگو به سایر تمدن‌ها، بدون توجه به تفاوت‌های سیستمی، به بحران‌های مزمن انجامیده است: در ایران، این بحران در دشواری انطباق مدرنیته با منطق دولت- کشور ایران‌شهری بروز یافته؛ در چین، مدرنیته از مسیر جذب‌گزینی و سازگاری با دولت تمدنی عبور کرده؛ و در غرب، تنش‌های درونی دولت- ملت در قالب بحران مشروعیت، تمرکز قدرت و شکاف دولت-جامعه آشکار شده است.

نتیجه آنکه بسیاری از تعارض‌های معاصر، چه در سطح داخلی و چه در عرصه بین‌المللی، را نمی‌توان صرفاً با ارجاع به منافع، قدرت نظامی یا رقابت‌های اقتصادی توضیح داد. این تعارض‌ها اغلب ریشه در ناسازگاری میان سیستم‌های تمدنی و صورت‌بندی‌های متفاوت دولت دارند؛ ناسازگاری‌هایی که در سطح گفتمان مشروعیت، نهادهای بازتولید قدرت و الگوهای دولت عمل می‌کنند.

مقاله حاضر مدعی ارائه نظریه‌ای نهایی و بسته نیست، بلکه تلاشی است برای گشودن افق تحلیلی تازه‌ای که امکان گفت‌وگو میان تاریخ، فلسفه و سیاست را فراهم آورد. بازاندیشی در مفهوم ایران‌شهر به مثابه دولت- کشور، فهم چین در قالب دولت تمدنی، و تحلیل غرب بر اساس منطق دولت- ملت، می‌تواند زمینه‌ساز درک دقیق‌تر جایگاه تمدن‌ها در جهان معاصر و مسیرهای محتمل آینده آن‌ها باشد. تمایز میان سیستم و نظام، اگرچه در نگاه نخست مفهومی انتزاعی می‌نماید، در عمل ابزاری تحلیلی قدرتمند است که می‌تواند بسیاری از گره‌های فکری در فهم گذشته و حال را بگشاید و راه را برای پژوهش‌های عمیق‌تر در سطح تمدنی هموار سازد.

در پایان باید تأکید کرد که تمرکز این مقاله بر سه سیستم تمدنی ایران، چین و روم به معنای نادیده‌گرفتن سایر تمدن‌ها یا تجربه‌های تاریخی نیست. بلکه این انتخاب، حاصل یک تمایز تحلیلی آگاهانه میان «سیستم‌های تمدنی سازنده و بازتولیدپذیر» و

دیگر صورت‌بندی‌های تاریخی است. در پژوهشی مستقل، نگارنده خواهد کوشید با اتکا به همین چارچوب نظری، وضعیت آنچه می‌توان «چهارگانه‌های متضاد تمدنی» (ژاپن، کره، انگلستان و اسرائیل) و نیز «دوگانه‌های خنثی تمدنی» (هند و مصر) را بررسی کند؛ مواردی که واجد تاریخ و هویت تمدنی‌اند، اما یا در تعارض ساختاری با سیستم‌های مسلط قرار گرفته‌اند یا فاقد سازوکارهای کامل بازتولید سیستمی بوده‌اند. این مسیر پژوهشی، نه در تعارض با نتایج مقاله حاضر، بلکه در امتداد منطقی آن قرار دارد.

کتاب‌نامه

- آشوری، داریوش (۱۳۵۸)، نگاهی به سرزمین، تاریخ، جامعه و فرهنگ چین، تهران، مرکز اسناد فرهنگ آسیا.
- پهنادایان، شاهین (۱۳۸۶)، مقاله سیری بر تفکرات سیاسی ایران (۱)، کرج، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، شماره ۷.
- تامسن رانل، هنری (۱۳۴۹)، رم در عهد اکوست، ترجمه ابوطالب صارمی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- تورات (۱۴۰۲)، ترجمه ماشاله رحمان‌پور، تهران انجمن کلیمیان ایران.
- توین‌بی، آرنولد جی (۱۳۶۲)، تاریخ تمدن، ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی.
- چرچمن، چالرز (۱۳۷۵)، وست: نظریه سیستم‌ها، ترجمه رشید اصلانی، تهران، مرکز آموزش‌های مدیریت دولتی، چاپ سوم.
- زهر، آر. سی (۱۳۸۸)، زروان یا معمای زرتشتی‌گری، ترجمه تیمور قادری، تهران، انتشارات مهتاب.
- غیاث‌آبادی، رضا مرادی (۱۳۸۹)، منشور کوروش هخامنشی، شیراز، انتشارات نوید شیراز، چاپ نهم.
- فرانکل، جوزف (۱۳۶۲)، تحلیل سیستم نظریه روابط بین‌الملل، ترجمه وحید بزرگی، تهران، انتشارات اطلاعات.
- فردوسی، حکیم ابوالقاسم (۱۳۹۸)، شاهنامه فردوسی، براساس نسخه ژول مول، تهران، انتشارات مهر آوید، چاپ چهارم.
- فرشاد، مهدی (۱۳۶۲)، نگرش سیستمی، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- قوام، عبدالعلی (۱۳۷۰)، اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، تهران، سمت.
- کیسینجر، هنری (۱۴۰۰)، چین، ترجمه حسن راسی، تهران، فرهنگ معاصر، چاپ پنجم.
- لوکاس، هنری (۱۳۷۲)، تاریخ تمدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، انتشارات کیهان، جلد ۱، چاپ سوم.
- ناکامورا، هاجیمه (۱۳۷۸)، شیوه تفکر ملل شرق، ترجمه مصطفی عقیلی و حسین کیانی، تهران، انتشارات حکمت، چاپ دوم.
- هرودوت (۱۳۸۰)، تواریخ، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، انتشارات افراسیاب، چاپ دوم.
- یونگمین، کیم (۱۳۹۹)، تاریخ تفکر سیاسی چین، ترجمه علی ربیع، تهران، انتشارات نیماژ.

Orwell, G. (2003). 1984. Planet eBook.

Zhang, Weiwei (2012). The China Wave: Rise of a Civilizational State. Hackensack, NJ: World Century Publishing Corporation.

پښتونستان د علومو او انساني مطالعاتو مرکز
پرتال جامع علوم انساني